

KOODIVAHETUS “KOKKULEPPIMISE” STRATEEGIANA KOHTLA-JÄRVE VENE-EESTI KAKSKEELSE SUHTLUSES*

ANASTASSIA ZABRODSKAJA

Sissejuhatuseks

Kontaktkeelte uurimise üks algatajaid Einar Haugen (1958: 771) on tähendanud, et iga keeleteadlane tegeleb varem või hiljem keelekontaktidest tingitud muutustega.

Käesoleva artikli eesmärk on kirjeldada Kohtla-Järvel levinud vene-eesti kakskeelsete vestluste “kokkuleppimise” malle, lähtudes Sarah Thomasoni (1997, 2001) mudelist, mis keskendub keelekontaktidest tulenevate muutuste tüpoloogiale. Thomason täpsustab, et “kokkuleppimine” ei ole osapoolte teadlik arutelu keeleveliku üle ning näitab, kuidas osalejaskond lähendab oma keeletarvitust üksteisele (Thomason 2001: 142–146).

Thomasoni (1997, 2001) arvates on olemas seitse interferentsi ehk keelekontaktidest johtuvate muutuste mehhanismi. Oma viimastes töödes kasutab Thomason (nt 2001: 129–156) pigem viimast terminit, sest *interferentsi* on algusest peale defineeritud kui hälve, kõrvalekalle normist (Weinreich 1953: 1). Kontaktlingvistika aga ei saa lähtuda normist, eelkõige seetõttu, et norm on kokkulepe ja võib aja jooksul muutuda, aga ka sellepärast, et keelekontaktide uurimisele ei saa läheneda ükskeelse mõõdupuuga.

Lisaks üldtuntud koodivahetusele (*code-switching*) eristab Thomason (1997: 181) veel järgmisi mehhanisme: koodivaheldus (*code alternation*), keele või murde passiivne oskus (*passive familiarity*), “kokkuleppimine” (“*negotiation*” või *accomodation*), teise keele omandamise strateegiad (*strategies of second-language acquisition*), teadlik muudatus (*change by deliberate decision*). Hiljem on Thomason (2001: 148) neile mehhanismidele lisanud kahe keele paralleelse omandamise (*bilingual first-language acquisition*). Seda mudelit on Eestis tutvustanud Anna Verschik (2001).

* Artikkel on kirjutatud Alfred Kordelini Sihtasutuse Eesti Fondi toel.

Tegelikult on koodivahetus ja “kokkuleppimine” omavahel tihedalt seotud. Thomasoni (2001: 132) sõnastatud koodivahetuse lihtne definitsioon peidab enda taga keerulisemat fenomeni. Tema muutuste mehhanismide kirjelduste juures esineb see traditsioonises mõttes. Koodivahetuse all mõeldakse tavaliselt seda, et kõneleja kasutab rohkem kui üht keelevarianti ühe vestluse piires (Pfaff 1997: 344, Auer 1998: 1). Kuid kahe keele kasutamine (s.o koodivahetus) on iseenesest tegevus, mida ajendab ja suunab just püüd “kokku leppida”, v.a juhul, kui koodivahetuse funktsioon on “kokkuleppimisele” vastupidine: kui luuakse distantsi, kui koodivahetus on keelevääratus või kui teatud koodivahetuse mallid on täiesti konventsionaliseerunud ja nende pragmaatiline uudsus on kadunud (viimase puhul vt lähemalt Auer 1999).

Oma artiklis täiendan *kokkuleppimise* terminit. “Kokkuleppimisest” saab rääkida ka järgnevalt välja toodavatel juhtudel. Venekeelsed inimesed saavad aru, mida neile eesti keeles öeldakse, kuid vastates kasutavad ise eesti keelt harva või üldse mitte. Nad ei oska eesti keelt kuigi hästi ja eeldavad, et eestlastest kaasvestlejad on vene keeles piisavalt kompetentsed ning saavad neist aru. “Kokkuleppimine” kehtib ilmselt ka juhul, kui vestluspartnerid on sujuvalt kakskeelsed, valdavad mõlemat keelt vabalt, kuid räägivad üksteise emakeelt viisakusest. Keelepraktika eesmärgil valitakse “kokkuleppe” teel oma partneri emakeel, tavaliselt on sellised venelased ja eestlased rääkides kõhklevad, neil võib olla raskusi grammatiliselt õigete vormide valikuga või on nende sõnavara piiratud. Vahel ei valda kõnelejad üksteise keelt piisaval määral ning proovivad suhelda mõlemas keeles tiheda koodivahetuse kaudu, n-ö “lepitakse kokku” teatud kompromissi saavutamisel. Kui vestluskaaslased oskavad natukenegi mõlemat keelt, on “kokkuleppimisel” alati mingi kindel eesmärk.

1. Metodoloogilisi probleeme

Oma materjali kogusin vaatluse teel. Mitmekeelset vestlust oleks teistel meetoditel raske või võimatu koguda. Intervjuu käigus ei olnud võimalik fikseerida sundimatut kõnet. Kui on võõras intervjuuerija, kes ka lindistab, on õpetajaid väga raske vabalt rääkima panna; kooliõpetajaid hirmutab lindistamine isegi siis, kui nad saavad vene keeles rääkida. Samas on mind aga huvitanud just eesti keele kasutamine igapäevastes toimingutes. Et vältida William Labovi (1985: 61–62) sõnastatud “vaatleja paradoksi” –

lindistamine võib esile kutsuda teistsuguse keelelise käitumise kui muidu –, kogusin keeleainest käsitsi.

Kakskeelse vestluse uurijate hulgas on levinud erinevaid, kohati vastakaid avamusi parima andmekogumismeetodi kohta. Osa uurijaist arvab, et ka uurija ise peab vestluses osalema, kuid mitte küsitleja, vaid kaasvestlejana (Li Wei 1994: 83). Lesley Milroy (1987: 60) on aga rõhutanud, et uurija juuresolek, ükskõik mis rollis, mõjutab ikkagi informantide keelelist käitumist. Iraani pealinna aserbaidžaani keelekogukonna uurija Helena Bani-Shoraka (2005: 19–20) tõstis esile seiga, et just ilma uurija enda kohalolekuta tuttavatevahelised lindistatud vestlused võimaldasid fikseerida sundimatut spontaanset keelekasutust. See võib küll nii olla, kuid Bani-Shoraka uurimuse puhul tekib kahtlus, kas tema keelematerjal siiski oli spontaanne ja loomulik, sest islami keskkonnas kontrollib pereisa naiste ja laste sõnu. Kahel korral nõuti kassetid tagasi. (Bani-Shoraka 2005: 20.)

Ameerika juutide keele uurijad Leonard Plotnicov ja Myrna Silverman (1990: 92) oletasid, et nende uurimust oli mõjutanud just “vaatleja paradoks”. Nad tunnistasid järgmist: “Kuna meie ei olnud kogukonna liikmed, siis vaevalt saime fikseerida just loomulikke vestlusi”. “Vaatleja paradoksi” asjakohast argumenteeritud kriitikat leidub Suzanne Wertheimil (2002).

Mitteametlikke suhtlussituatsioone võib salvestada kõneleja teadmata. Salaja lindistamisega on aga seotud eetilised probleemid.

Käesoleva artikli keeleaines on pärit Kohtla-Järve Pärna Põhikooli suvistest laagritest (juuni 2003, juuni 2004, juuni 2005), kus töötasin õpetaja abilisena. Uurimuse käigus on kogutud 45 “kokkuleppimise” näidet. Kuna näited on pandud kirja käsitsi, on vaieldamatult palju väärtuslikku materjali kaduma läinud. Samas võin üsna kindlalt väita, et kakskeelsed vestlused toimusid vabas igapäevases töökeskkonnas.

Kuna Kohtla-Järve sotsiaaldemograafilises olukorras leidub iseärasusi, mis erinevad teiste Eesti linnade omadest, annan järgmisena põgusa ülevaate linna etnolingvistilisest situatsioonist. Siis keskendun kakskeelsete vestluste “kokkuleppimise” näidete analüüsile.

2. Kohtla-Järve etnolingvistilisest situatsioonist

Kirde-Eestis asuv Kohtla-Järve kuulub Eesti viie suurema linna hulka ja on üks Eesti nooremaid linnu, linnaõigused anti talle 15. juunil 1946. aastal

(Reimaa 1996: 356). Kaasaegne Kohtla-Järve linn koosneb kuuest eraldi asetsevast linnaosast: Järve, Ahtme, Sompa, Oru, Kukruse ja Viivikonna, kus kokku elab alla 50 000 elaniku (vt tabel 1).

Tabel 1. Kohtla-Järve elanikkond linnaosade kaupa Eesti rahvaloenduse (2000) andmeil.

Järve	üle 22 000 elaniku
Ahtme	u 21 000 elanikku
Sompa	u 2000 elanikku
Oru	u 2000 elanikku
Kukruse	u 700 elanikku
Viivikonna	u 700 elanikku

Kohtla-Järve rahvuslikust koosseisust moodustavad eestlased 17,8% ning venelased 68,9% (vt tabel 2).

Tabel 2. Kohtla-Järve linnaelanike rahvus Eesti rahvaloenduse (2000) andmeil.

<i>Venelased</i>	32 843
<i>Eestlased</i>	8 479
<i>Valgevenelased</i>	2 152
<i>Ukrainlased</i>	1 521
<i>Soomlased</i>	887
<i>Poolakad</i>	280
<i>Tatarlased</i>	118
<i>Lätlased</i>	104
<i>Sakslased</i>	99
<i>Leedulased</i>	81
<i>Juudid</i>	57
<i>muud rahvused</i>	512
<i>rahvus teadmata</i>	546
<i>rahvus kokku</i>	47 679

Nagu tabelist 2 on näha, elab linnas erinevate rahvuste esindajaid. See kajastub omakorda elanike keeleoskuses ja keelelises käitumises (vt tabel 3): emakeelena kõneleb eesti keelt 7 010 inimest ning vene keelt 38 355. Suur osa teiste rahvuste esindajaid on üle läinud vene keelele, sest vene

keelt emakeelena kõnelejaid on 5 500 võrra rohkem kui venelasi. (Eesti rahvaloendus 2000)

Tabel 3. Kohtla-Järve elanike emakeel Eesti rahvaloenduse (2000) andmeil.

vene keel	38 355
eesti keel	7 010
valgevene keel	567
ukraina keel	469
soome keel	269
läti keel	26
muu emakeel	371
emakeel teadmata	612
emakeel kokku	47 679

Teise keelena räägib eesti keelt 11 412 ja vene keelt 7 457 Kohtla-Järve linnaelanikku. Rahvaloenduse andmetel suudaks eesti keeles suhelda 18 422 (38,6%), vene keeles aga 45 812 (96%) linnaelanikku. (Eesti rahvaloendus 2000.)

Kohtla-Järve elanikkonna suhtluses levinud “kokkuleppimine” on tingitud seega vene keele ülekaalust ja Virumaa eestlaste heast vene keele oskusest. Venelaste puhul on see pigem kompensatoorne strateegia: eesti keelt osatakse vähe või halvasti, samas aga tahetakse vältida täiesti ükskeelset vestlust. Minu isiklik tähelepanek on see, et paljudele Kohtla-Järve venelastele tundub ebaviisakas, kui vestluse käigus ainult eestlane pingutab ja räägib partneri esimest keelt.

3. “Kokkuleppimisest” Kohtla-Järve kakskeelses suhtluses

Tutvustades Thomasoni (1997, 2001) esitatud interferentsi mehhanisme, pakub Verschik (2001: 542), et Ida-Virumaal on veel kaua ülekaalus just

“kokkuleppimise” strateegia. Kogutud keeleainese antud tüüpi vestlusi uurides tuleb hoolikalt jälgida, mis eelneb ja mis järgneb koodivahetusele. Näide 1 illustreerib seda selgelt.

4. klassi õpilane (Õp) vestleb oma eesti keele õpetajaga (EKÕ). Ta teab, et õpetaja on käinud mitu korda Rootsis (Kohtla-Järve Pärna Põhikool, juuni 2003):

1. 1 Õp: *Minu pere tahab sõita Stockholmi. Kas Te võite tuua Stockholmi prospekte?*
- 2 EKÕ: *Ma pean vaatama. Kuskil olid.*
- 3 Õp: *Meil on mõned olemas. Но они на немецком языке и нам не разобратся.* ‘Aga need on saksakeelsed, me ei saa nendest aru.’
- 4 EKÕ: *Возможно, что у меня нет на русском, а есть на английском и эстонском языке.* ‘Võimalik, et venekeelseid mul ei ole, aga inglise- ja eestikeelsed on küll olemas.’
- 5 Õp: *А Вы мне сможете помочь перевести с эстонского?* ‘Kas Te aitate mul eesti keelest tõlkida?’
- 6 EKÕ: *Muidugi aitan.*

Esimese koodivahetuse koht on selge (rida 3), teine kaasvestleja aktsepteerib koodivahetust (rida 4). Enne vestlust ei arutle ei õpetaja ega õpilane, mis keeles kõneldakse. Ilmselt näitab eesti-vene koodivahetus õpilase ebapiisavat keeleoskust (rida 3). Dialogi lõpus läheb ka õpetaja oma emakeelele üle (rida 6). Seda põhjustavad ehk psühholingvistilised tegurid. Positiivsed emotsioonid ja tundmused võivad koodivahetust soodustada: õpetajale meeldib, et poiss küsib abi just tema käest. EKÕ eesti keelele üleminekut võib seletada ka teemavahetusega, sest õpilane mainib oma küsimuses eesti keelt, mis on EKÕ emakeel.

Näide 1 ei ole kogutud materjalis ainulaadne. Sel viisil toimunud vestlused moodustavad kogutud andmetes erirühma, sest vene emakeelega laste üheks kaasvestlejaks on ilmtingimata eesti keele õpetaja.

“Kokkuleppimise” strateegia töötab eriti ladusalt siis, kui ühe keele kõneleja ei ole teises keeles eriti pädev. Selline toimimisviis hõlmab situatsioone, milles venekeelsed kõnelejad ei räägi eesti keelt sujuvalt, kuid püüavad siiski kõnelda eesti keeles. Seda tüüpi vestlused toimuvad näiteks eesti õpetajate ja nende vene emakeelega õpetajate vahel, kelle eesti keele oskus on vähemalt algtasemel. Kusjuures vahetused toimuvad sümmeetriliselt, st nii eesti kui ka vene keelt emakeelena kõnelejad kohanevad üksteisega vestluse käigus. Vaatame näidet 2.

Kolm õpetajat vestlevad omavahel. VKÕ – venekeelne õpetaja, kes oskab eesti keelt kesktasemel. EKÕ – eesti soost kakskeelne õpetaja. A – autor (Kohtla-Järve Pärna Põhikool, juuni 2005).

2. 1 VKÕ: *Я не знаю, какие цветы на кладбище посадить, чтобы они там всё лето цвели.* ‘Ma ei tea, milliseid lilli kalmistule istutada, et need seal kogu suve jooksul õitseksid.’
- 2 A: *В наших природных условиях бархотки [kõnekeelne, õigem oleks бархатцы] неплохо там смотрятся. Он ю?* [pöördub EKÕ poole, kutsudes teda vestluses osalema ning oma arvamust väljendama] *Мы с мамой всегда именно их сажаем.* ‘Meie looduslikes tingimustes näevad peililled seal üsna head välja. On ju? Meie emaga istutame alati just neid.’
- 3 EKÕ: *Он оlemas veel selline lillesort nagu petuuniad. Need kannatavad nii вихма kui ka kuivust. Неид истутades он seal alati илус.*
- 4 A: *Илус? Если только это место можно так назвать.* ‘Ilus? Kui seda kohta võib sääraselt nimetada.’
- 5 EKÕ: [mõtleb]
- 6 VKÕ: *Ну петунияд* [realisatsioon on enam-vähem venepärane] *же илусад.* ‘Petuuniad on ju ilusad.’
- 7 EKÕ: *Олгу, ага кохт он siis hoolitsetud.*
- 8 VKÕ (pöördudes rangelt A poole): *Нечего к sõnad цепляются!* ‘Ära hakka igast sõnast kinni!’
- 9 EKÕ: *Ничего страшного. Ма vist tõesti eksisin omadussõна valimisel.* ‘Pole midagi hullu. Ma vist tõesti eksisin omadussõна valimisel.’

Nagu näeme, vahetatakse koodi mitu korda. Vestlus algab vene keeles. Üks partneritest äratav eestikeelse küsimusega ka eesti kõnelejas teema vastu huvi (rida 2). Too hakkab dialoogis osalema, kõneledes oma emakeeles (rida 3). Siis hakkab A EKÕ sõnades kahtlema (rida 4). Järgnevalt asub VKÕ kolleegi poolele (rida 6) ning hakkab lilledest eesti keeles rääkima, rõhutades sel moel oma nõusolekut EKÕ sõnadega:

2. a. *Ну петунияд же илусад.*
‘Petuuniad on ju ilusad.’

Vene keeles on sõnal sama tüvi, ent tüvevokaal on lühike: vrd vn *петуния* ja ee *petuunia*.

Seejuures nimisõна ja omadussõна on VKÕ lauses eesti keeles, abisõnad aga venekeelsed. Nimi- ja omadussõnad on põhisõnad. Verschiku (2005) näidetes räägivad turumüüjad sel viisil, et tähtsamad märksõnad

(nimelt nimi-, vahel ka omadus- ja arvsõnad ning paljud diskursuse markerid) on nende kõnes eesti keeles. Kuid näite 2 reale 6 vastupidiselt puuduvad turuvestlustes tihti igasugused muutelõpud. EKÕ vastab jälle eesti keeles (rida 7).

Erakordselt huvitav on aga lause, kus VKÕ püüab nooremat kolleegi (A-d) paika panna (rida 8): tema eesti keele oskus ei luba tal tervet lauset eesti keeles öelda, samas soovib ta väljendada solidaarsust vanema kolleegiga. Seepärast vahetabki ta koodi, et oma sõnumit rõhutada. See näitelause on grammatika seisukohalt huvitav, sest VKÕ kõnes esineb sisestus *sõnad* mitmuse nimetavas. Nagu näitest 2b järeldub, ei ole eesti ega vene keeles midagi taolist.

2. b.	koodivahetatud:	<i>ничего к</i>	<i>sõna-d</i>	PL-NOM	<i>целятся!</i>
	eesti:	<i>ära hakka</i>	<i>iga-st</i>	<i>sõna-st</i>	SG-ELAT <i>kinni!</i>
	vene:	<i>ничего к</i>	<i>слов-ам</i>	PL-DAT	<i>целяться!</i>

Samas on mitmus markeeritud: *sõna-d*, mitmuse tunnus *-d* on olemas. Võib arvata, et mitmuse nimetav on antud juhul kompromissivorm, seega on võimalik seda vaadata kokkuleppena (kuigi ilmselt see on ebateadlik). Clyne (2003: 136–142) ja Suzanne Romaine (2000: 131–141) on sarnaseid juhtumeid kirjeldanud.

EKÕ lõpetab vestluse kahe ükskeelse lausega (rida 9). Huvitav on see, et esimene neist on suunatud mõlemale kaasvestlejale, viimane on aga ehk rohkem A-le mõeldud. Seega on viimane lause “kokkuleppimise” strateegia ilmekaim näide otseses mõttes: kõneleja nagu lepitaks osapooled.

Tähelepanuväärne on see, et n-õ õpetajatetoa keel on peamiselt vene keel. Eesti keeles räägivad omavahel alati ainult koolidirektor, õppealajuhataja ja eesti keele õpetajad (kuigi antud tähelepanek on tehtud nelja kooli näitel (kahes koolis töötasin suviste koolilaagrite jooksul, kahes viibisin aga praktikandina), võib sedasama üsna julgelt oletada ka teiste Kohtla-Järve koolide puhul). Järgmine näide toetab eelnevat.

Koolidirektor (D), kes on pärit Peipsi-äärsest piirkonnast ning on sujuvalt kakskeelne, klassijuhataja (VKÕ), kes on pärit Ukrainast, kuid räägib oma kolleegidega alati vene keeles; eesti soost eesti keele õpetaja (EKÕ). Nende vahel toimub järgmine vestlus, mille teemaks on eesti keele eksami sooritamine, millega kaks poissi hädas on (Kohtla-Järve Pärna Põhikool, juuni 2005).

3. 1 VKÕ: *Я не знаю уже что с ними делать. По-моему нас всех больше волнует, закончат они школу или нет, чем их самих.* ‘Ma ei tea enam, mida nendega teha. Minu meelest oleme meie rohkem nende koolilõpetamise asjus mures, kui nemad ise.’
- 2 D: *Мы не можем их оставлять в школе. Совершенно это ни к чему.* [prõõrdub EKÕ poole] *Mida me hakkame siis nendega tegema?* ‘Me ei saa neid kooli jätta. Seda ei ole vaja.’
- 3 EKÕ: *Peaasi, et meie sõbrad üldse eksamile ilmuksid.*
- 4 VKÕ: *Ладно, мне идти надо. Меня другие sõbrad ждуют, со своими проблемами.* [läheb ära, kohe tuleb tagasi] *Там в коридоре meie sõbrad стоят. М. Н., идите и поговорите с ними, а то ведь меня они уже не слушают.* ‘Olgu, mu on vaja minna. Mind ootavad teised sõbrad oma probleemidega. Seal koridoris seisavad meie sõbrad. М. N., minge ja rääkige nendega, sest minu sõna nad enam ei kuula.’
- [D väljub õpetajatetoast, talle järgneb EKÕ]

“Kokkuleppimine” on selles vestluses ilmselge: iga kaasvestleja aktsepteerib teiste keelevelikut. D püüab rääkida kahes keeles, et kõikidele oleks probleem arusaadav (rida 2). On iseenesest mõistetav, et EKÕ kõneleb eesti keeles (rida 3). Irooniline kasutus: *meie sõbrad*.

VKÕ räägib peamiselt vene keeles (read 1 ja 4), kuid kasutab venekeelses lauses kaht eesti sõna – *meie sõbrad* – ilmselt seetõttu, et on neid kuulnud kasutatavat. Kuna mõlemas keeles on antud positsioonis mitmuse nimetav, ei teki grammatilist konflikti. *Меня другие друзья ждуют, со своими проблемами.* ‘Mind ootavad teised sõbrad oma probleemidega.’ *Там в коридоре наши друзья стоят.* ‘Seal koridoris seisavad meie sõbrad.’ Pieter Muyskeni (2000: 5) terminoloogias oleks see ühildav leksikaliseerumine.

Huvitav on, et teistele venekeelsetele õpetajatele on see väljend niivõrd omaseks saanud, et kõikide kõurikute kohta hakati ütleva kas *sõber* või *sõbrad*, kui tegu on koguni terve klassiga. “Kokkuleppimise” väljendist on saanud teatud rühmasisese keelepruugi tava.

Isiklikust kontaktist Kohtla-Järve Ühisgümnaasiumi (mis asub Ahtmes) endise keemiaõpetajaga selgus, et probleemsete õpilaste kohta öeldakse nende koolis ka *sõbrad*. Tema tõi järgmise näitelause: *Где мой sõber/sõbranna?* ‘Kus on minu sõber/sõbranna?’ Kui mõni õpilane puudus tunnist, oli tal kombeks niimoodi küsida. Selle õpetaja kinnitusel kasutatakse seda väljendit juba hulk aastaid. Mikrotasandil on toimunud leksikaalne laenamine, millel on ülekaalus irooniline konnotatsioon.

D ütleb oma esimese lause vene keeles (rida 2): *Мы не можем их оставлять в школе.* ‘Me ei saa neid kooli jätta.’ Vaatame vene verbi,

mille ootuspärane perfektiivne vorm on *оставить*. Kõneleja kasutab aga verbi imperfektiivset aspekti. Märkimist väärib Irina Külmoja (2000) tähendus, et Eesti põlisvenelaste kõnes esineb isegi aspektiopositsiooni kadu. Pole võimalik kindlalt väita, kas antud näitelauses asendatakse vormid seda enesele teadvustamata või teadvustades. Aga kuna D on sujuvalt kakskeelne, siis võib see olla teadlik.

Teine lause D kõnes *Mida me hakkame siis nendega tegema?* (rida 2) on ilmselt kompromissivorm. Eesti keeles oleks õigem *Mida me siis nendega teeme?* või *Mida me nendega peale hakkame?* Võib oletada, et D lause on võimalik kontaminatsioon ehk siis kahe eestikeelse väljendi sulam. Samas on võimalik, et ta tahab tulevikku markeerida, mis pole aga eesti keeles antud kontekstis vajalik.

Kogutud andmetes leidub ka muid näiteid, kus “kokkuleppimine” on põhjustanud keelelisi nalju. Nagu Verschik (2001: 539) rõhutas, mõjutab Ida-Virumaa oludes sellist kommunikatiivset strateegiat kahest keelest vähemalt ühe ebapiisav oskus. Vaatame järgmist näidet 4.

Õpetajad istuvad sööklas. EKÕ – eesti keele õpetaja; VKÕ1 ja VKÕ2 – vene emakeelega õpetajad, kelle eesti keele oskus on algtasemel; A – autor (Kohtla-Järve Pärna Põhikool, juuni 2005).

4. VKÕ1, VKÕ2, A juba söövad. Nende juurde tuleb EKÕ.

1 EKÕ: *Kas teil on siin vaba?*

2 A: *Vaba-vaba. Istu rahulikult.*

3 VKÕ1 ja VKÕ2 (peaaegu ühel häälel): *Head isu!*

4 EKÕ: *Ка тебе приятно аппетита!* ‘Ka teile head isu!’

5 [Süüakse vaikuses]

6 EKÕ: *Noh, kuidas maitseb?*

7 A: *Kala eriti ei maitse. Liiga soolane, vist.*

8 VKÕ1: *Ei ole солёная. Очень даже väga magus.* ‘Ei ole soolane. On vägagi väga maitsev (?)’

9 A (naerab): *Ну уж не сладкая это точно.* ‘Kindel see, et pole ikkagi magus.’

10 VKÕ1 (enesekindlalt): *А кто говорит, что сладкая? Magus! Вкусная!* ‘Kes ütles, et on magus? Maitsev! Maitsev!’

11 VKÕ2: *Magus – это сладкий, ты что не помнишь, что так про десерт говорят – magustoit?* ‘Magus on magus, kas sa ei mäleta, et niimoodi magustoitudest räägitakse – magustoit?’

12 VKÕ1: *А что тогда мaitsev?* ‘Aga mis sel juhul on maitsev?’

13 EKÕ: *Maitsev – вкусно.* ‘Maitsev on maitsev.’

14 A: *Смачно. Легко запомнить. Смачно – maitsev.* ‘Maitsev. Võib kergesti meelde jätta. Maitsev – maitsev.’

15 VKÕ1: *Да уж если таким путём запоминать, то вообще в итоге всё забудешь. У тебя всегда всё мудроно.* ‘Kui sellisel viisil meelde jätta, siis lõppude lõpuks unustad kõik ära. Sul on alati kõik keeruline.’

16 EKÕ: *Mis asi? Mis see viimane sõna oli? Mu...?*

17 A: *Мудроно.* [seletades] *Liiga targalt.*

18 VKÕ1 (naerdes): *He мудро! Мы всё поняли. He targa, a* [ei leia vastavat sõna] ‘Ära keeruta! Meie saime kõigest aru. Mitte targalt, vaid [ei leia vastavat sõna].’

Kahjuks läks vestluse lõpp kaduma.

Nagu näeme, algab vestlus “paradoksaalse viisakuse” (Verschik 2005: 414) strateegiatest, sest “*head isu!*” soovitakse vastamisi kõnepartnerite emakeeltes (rida 3 ja 4). Vestlus toimub kahes keeles, eestikeelsest jutust aitavad aru saada kas või kakskeelsed homofoonid (vrd ee *soolane*, vn *солёная*) või siis hakatakse üksteisele seletama, kui miski arusaamatuks on jäänud. Nalja põhjustab siin kahe eesti omadussõna kõlaline sarnasus: *magus* ja *maidsev*. VKÕ1, kes eksib sõnade valikul, püüab aga ikkagi oma arvamust õigustada. VKÕ2 hakkab aga talle seletama, et nii ei ole ikka õige ja toob argumendiks näitesõna – *magustoit* (rida 11). Suhteliselt levinud on see, et püütakse leida kas sünonüüme või samatüvelisi liitsõnu, et aidata nii kaasvestlejal oma mõttekäiku jälgida. Vahel aga leitakse neid valesti, üht seesugust näidet 5 kuulsin Tallinna venekeelsete elanike kõnest:

Vestlus trammis. VKNN – vene keelt kõnelev noor neiu, N – sujuvalt kakskeelne naine [NB! Minu oletus] (november 2003).

5. 1 VKNN: *Что такое **luunamaks*** [hääldab pika rõhulise esisilbiga]? ‘Mis asi on lunamaks?’

2 N: *Что?* ‘Mis?’

3 VKNN: ***Lunamaks*** [realisatsioon on enam-vähem eestipärane]. ‘Lunamaks.’

4 N: *A, **luunamaks**. Вот ты неправильно произнесла, и я не поняла.* ‘Ah, lunamaks. Sa hääldasid valesti, ma ei saanud arugi.’

5 VKNN: *Это что-то вроде **ettemaks**?* ‘Kas see on midagi ettemaksu moodi?’

6 N: *Нет. Как тебе объяснить. Вот знаю, а объяснить трудно. Банковский термин...* ‘Ei ole. Kuidas sulle seletada. Mina tean, kuid raske on seletada. Panganduse termin...’

Tegelikult on vene keeles *lunamaks* – *наложенный платёж, ettemaks* – *аванс, предоплата*. Kuigi need nimisõnad on täiesti erineva tähendusega, on eesti keeles neil ühine põhisõna, mis viib VKNNi segadusse. N on sujuvalt kakskeelne, kindlasti tajub ta vormilist sarnasust, kuid täpset definitsiooni anda ei oska.

Pöördume näite 4 juurde tagasi. Probleemaatiline oli adverb *мудрёно* 'liiga keeruline [antud kontekstis – A.Z.]' (rida 15), mis on tuletatud sõnast *мудрый*. Sellel sõnal puudub täpne eesti ekvivalent, umbkaudu tähendab see 'elutark, arukas, ülitark'. Reas 18 esineb verb *мудрить* 'targutama, keerutama'. Siis hakati koos mõtlema, milline võiks olla vene sõna eesti vaste. Ekvivalenti leida ei õnnestunud. Küll aga leiutati sõna – *mutrama* (lisati vene nimisõna tüvele *мудр-* eesti infinitiivilõpp *-ma*, siis aga mugandati foneetiliselt: asendati nõrk *d* tugeva *t* vastu). Sellest saadik hakkaski EKÕ kasutama talle tundmatute sõnade puhul seda verbi. See on hea keelelise loovuse näide (*language creativity*, vt lähemalt Thomason 2000). Näite 4 tõlgendamisel mainisin paradoksaalset viisakust (*paradoxical politeness*). Seda terminit on kasutanud Verschik (2005) ning see tähistab niisugust keelelist käitumist, kus iga partner püüab kõnelda oma kaasvestleja emakeelt keeleoskusest sõltumata. Samas võib selle teatud tõlgenduse üle vaielda – miks just **paradoksaalne** viisakus? Taolise kommunikatiivse strateegia interpretatsioon võib olla hoopis teistsugune – see on tavaline keeleline viisakus oma kõnepartneri vastu. Põhjuseks võib olla ka soov harjutamise pärast partneri emakeeles kõnelda. Kindlasti ei saa viisakusreegleid universaalselt defineerida. Võib öelda, et viisakus on partneri keelevalikuga nõustumine. Verschik (2005: 419) väidab, et Eesti oludes on siiski paradoksaalne, kui mõlemad vestluspartnerid räägivad kaasvestleja tugevamat keelt. Seejuures ei ole tema näited käesoleva artikli seisukohast sobivad ega sageli ka mitte tegelikkusele vastavad, sest nendes on mõlemad vestlejad sujuvalt kakskeelsed. Kohtla-Järvelt kogutud keelematerjali põhjal võib öelda, et olukord on teistsugune. Paljud vene emakeelega õpetajad lausa nõuavad eesti keele õpetajatelt eestikeelset suhtlust. Kuid seejuures ei pruugi eestlane neile eesti keeles vastata. Üks õpetaja ütles mulle, et eesti keele õpetajatega räägib ta alati ainult eesti keeles (kuigi vahel võivad viimased talle vene keeles vastata), sest muidu ei õpi keelt kunagi ära. Ka eesti keele õpetajad tahavad oma vene keelt praktiseerida. Nii et seda strateegiat võiks Kohtla-Järve oludele toetudes nimetada vastastikuseks keelepraktikaks. Vaatame näiteks näidet 6.

Õpetajad räägivad omavahel oma suveplaanidest: VKÕ1 (vene ja ukraina emakeelega õpetaja, kavatseb oma puhkuse veeta Krimmis; eesti keele oskus on algtasemel); EKÕ (eesti soost eesti keele õpetaja, kes oskab üsna sujuvalt ka vene keeles kõnelda); VKÕ2 (vene emakeelega õpetaja, kelle eesti keele oskus on kesktasemel); A (autor) (Kohtla-Järve Pärna Põhikool, juuni 2005).

6. 1 A: *Ma astun juulis doktorantuuri. Alles siis hakkab puhkama.*
 2 VKÕ1: *Mina sõidan Tšornoje merele.* ‘Mina sõidan Musta mere äärde.’
 3 EKÕ: *К маме?* ‘Ema juurde?’
 4 VKÕ1: *Ja.* ‘Jah.’
 5 VKÕ2: *Lapsed с собой берёшь?* ‘Võtad lapsed kaasa?’
 6 VKÕ1: *Lapsed suured. Poisi lapsed on kaasa.* ‘Lapsed on juba suured. Võtan poja lapsed kaasa.’
 7 EKÕ: *А сколько уже lapselaps-ам?* ‘Kui vanad on juba lapselapsed?’
 8 VKÕ1: *Oi, [mõtleb]. Kaheksa [pöördub A poole] восемь так? [A noogutab pead] u ja viis.* ‘Oh. Kaheksa, kaheksa on ju? Ja ja viis.’
 9 VKÕ2: *Уже viis?* ‘Juba viis [aastat vana]?’
 10 EKÕ: *Время быстро идёт.* ‘Aeg läheb kiiresti.’

Kuigi venekeelsed õpetajad teevad tüüpilisi vigu, kasutades näiteks mere puhul venekeelset nimetust *Чёрное* ‘Must’ (rida 2), suutmata valida nõutavaid sõnu (read 2, 6, 8), ei loobu nemad eesti keeles rääkimast. Eestlasest kaasvestleja ei paranda neid, kuid ise kõneleb hoopis vene keelt (read 3 ja 7). Ainuke koht, kus ta koodi vahetab, on rida 7: *А сколько уже lapselaps-ам?* ‘Kui vanad on juba lapselapsed?’, märkimisväärselt aktsepteerib eesti sõna, kasutab seda oma küsimuses, käänates eesti sõna vene grammatika reeglite järgi (*lapselaps-ам* eesti sõna ainsuse nimetavas ja vene 2. käändkonna mitmuse daativi käändelõpp). On huvitav seegi, et VKÕ2 vahetab koodi ekspressiivsust taotledes: imestab *Уже viis?* ‘Juba viis [aastat vana]?’ (rida 9).

Kokkuvõtvalt võib järeldada, et Verschiku (2005) paradoksaalne viisakus on midagi muud. Näidetes on enamasti täiesti eesti- või venekeelsed laused, kompromissivorme eriti pole. Muidugi ei tähenda see, et kogu vestlus kulgeb just nii. Võidakse ühele või teisele keelele üle minna või pidevalt koodi vahetada. Nagu näeme, on “kokkuleppimist” ülaltoodud näidetes väga palju.

Lõpetuseks

Vaatamata sellele, et neli viiendikku elanikkonnast kõneleb esimese keelena vene keelt, on Kohtla-Järve muutunud palju eestikeelsemaks. Veel kakskümmend aastat tagasi ei mõistnud enamik elanikke algelisel tasemelgi eesti keelt, nüüd piirdub eesti keele mittemõistjate hulk vaid vanima vanuserühmaga. Samas on kakskeelses suhtluses ülekaalu “kokkuleppimise” strateegia, mis võimaldab kaasvestlejatel kõnelda oma

emakeeles või partneri emakeeles ning kommunikatsioonil vabalt toimida. Kohtla-Järvel (erinevalt teistest Eesti regioonidest, vt Verschik 2001: 538–539, 542) on see väga loomulik keeleline käitumine. On veel vara ennustada, milliste tõsiste muutusteni mõlemas keeles võib “kokkuleppimine” viia, kuid on arusaadav, et see väärtuslik strateegia rikastab mõlemat keelt, lisades kohalikele eesti ja vene keelevariantidele ainulaadset koloriiti (kas või sõnavarasse, nt *mutrama*). Samuti peab meeles pidama, et “kokkuleppimist” ei saa vaadelda eraldi nähtusena, see käib käsikäes pragmaatiliste eesmärkidega. Seetõttu tuleb vaadelda “kokkuleppimist” mitmekesisises kontekstis.

Kirjandus

- Auer, Peter 1998:** Introduction: Bilingual Conversation revisited. P. Auer (ed), *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*. London and New York: Routledge, 1–24.
- Auer, Peter 1999:** From codeswitching via language mixing to fused lects: Towards a dynamic typology of bilingual speech. *The International Journal of Bilingualism*, 3/4: 309–332.
- Bani-Shoraka, Helena 2005:** *Language Choice and Code-Switching in the Azerbaijani Community in Tehran: A conversation analytic approach to bilingual practices*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iranica Upsaliensia 9. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Clyne, Michael 2003:** *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ER 2000** = Eesti rahvaloendus 2000: <http://gatekeeper.stat.ee:8000/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp>, 19.01.06.
- Haugen, Einar 1958:** Language Contact. *Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*. Oslo: University of Oslo, 771–785.
- Külmoja, Irina = Ирина Кюльмоя 2000:** О современном состоянии языка русской диаспоры Эстонии. Н. Бассель & В. Бойков (изд.), *Русские в Эстонии на пороге XXI века: прошлое, настоящее, будущее*. Tallinn: Tartu Ülikooli Kirjastus, 84–93.
- Labov, William 1985:** *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press.
- Li Wei 1994:** *Three Generations, Two Languages, One Family: Language Choice and Language Shift in a Chinese Community in Britain*. Mul-

- tilingual Matters 104. Clevedon/Philadelphia/Adelaide: WBC Ltd, Bridgend.
- Milroy, Lesley 1987:** *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Muysken, Pieter 2000:** *Bilingual Speech. A Typology of Code-Mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pfaff, Carol 1997:** Contacts and conflicts: perspectives from code-switching research. M. Pütz (ed), *Language Choices. Conditions, Constraints and Cosequences*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 341–380.
- Plotnicov, Leonard and Myrna Silverman 1990:** Jewish ethnic signaling: social bonding in contemporary American society. L. Plotnicov (ed), *American Culture: Essays on the Familiar and the Unfamiliar*. Pittsburgh: University of Pittsburgh, 89–110.
- Reimaa, Vallo 1996:** Nõukogude võimu all. Nõukogude okupatsioon ja II maailmasõda. Nõukogude võimu taastulek. K. Saaber (koost), *Koguteos "Virumaa"*. Lääne-Viru Maavalitsus, Ida-Viru Maavalitsus, 329–358.
- Romaine, Suzanne 2000:** *Bilingualism*. Merton College, University of Oxford: Blackwell Publishers.
- Thomason, Sarah Grey 1997:** On mechanisms of interference. S. Eliasson, E. H. Jahr (eds.), *Language and its Ecology. Essays in Memory of Einar Haugen*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 181–207.
- Thomason, Sarah Grey 2000:** On the unpredictability of contact effects. *Estudios de Sociolingüística* 1.1, 173–182.
- Thomason, Sarah Grey 2001:** *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 129–156.
- Verschik, Anna 2001:** Interferentsi mehhanismidest ja vene-eesti kontaktidest. *Keel ja Kirjandus*, 8, 529–542.
- Verschik, Anna 2005:** Russian-Estonian language contacts, linguistic creativity, and convergence: New rules in the making. *Multilingua* 24 (4), 413–429.
- Weinreich, Uriel 1953:** *Languages in Contact: findings and problems*. The Hague: Mouton.
- Wertheim, Suzanne 2002:** Rethinking the observer's paradox and data "purity." *Proceedings of the 28th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. <http://ling.northwestern.edu/~wertheim/#publications>, 02.09.06.

Anastassija Zabrodskaia: Koodivaihtus ku “kokkolepmise” strategia Kohtla-Järve vinne-eesti kaskkeelitsen läbikäümisen

Thomason (1997; 2001) tuu vällä säidse keelekontaktöst tulõnõvidõ muutuis mehhanismi: koodivaihtus, koodivaeldus, keele vai murdõ passiivnõ mõistminõ, “kokkolepmine”, tõsõ keele opmisõ strategiaq, katõkeelidse inemise edimäde keele opminõ ni tiidsä muudatus.

“Kokkolepmine” om protsõss, kon kõnõlõjaq säädväq umma grammatikat vai leksikoni niimuudu, et taa olnuq inämb üttemuudu jutupartnõri umaga, a siski tähendä-i taa tiidsät märgütelemist keele pruumisõ üle. Kokko leppüq saa olokõrron, kon inemiseq ommaq kaskkeelidseq vai kon nääq vähämbäste tiidväq ütstõsõ keelest midägi.

Taa artikli ülesannõq om analüüsiq Kohtla-Järve Pärna kooli mitmõ-keelitside jutujamiisi keelevalikut ni “kokkolepmise” mustriid. Matõrjal om kofat aastil 2003–2005.

Vinne ja eesti kiilt kõnõlõvidõ inemiisi läbikäümisen om mitmit strateegit. Eestläseq pruumvaq partnõri kiilt, et näüdadäq solidaarsust vai et avitaq vinne imäkeeleqa oppajat/opilast, kiä mõist eesti kiilt väega veidüq. Ku vinnekeelidse inemise meelest ütскеeline jutujaminõ sünnü-i, sis või mõnikõrd juhtuq, et pruugitas tõsõ inemise imäkiilt. Eesti kontekstin või säänest olokõrda nimetäq paradoksaalsõs viisakusõs, kuna pruugitas just partnõri edimäst kiilt.

Keelevaligu mustriq ommaq tihtsähe kõüdedüq eesti keele mõistmisõ tasõmõga. Olokõrra formaalsus om tähtsä sotsiaalnõ mõotaja. Tuu tähendäs, et eesti- ni vinnekeelitsile oppajilõ om harilik pruumiq “kokkolepmise” strateegit. Siski ommaq koolidirektri, opialajuhtja ni eestikeelidse oppaja jutujamisõq õnnõ eestikeelidseq.

Üllentuudu näütäs, et “kokkolepmisen” om kimmähe pallõ kompromissvormõ, midä ütскеelitsen jutujamisõn olõ-i.